

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI INTEGRATSIYASIDA XALQARO TASHKILOTLARNING ROLI

Qo'ysinova Fazilat Oripovna,

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi harbiy kadrlarni tayyorlash boshqarmasi bo'limi bosh mutaxassisi-ilmiy xodim, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori PhD

Annotatsiya. Maqolada Markaziy Osiyo davlatlaridagi integratsion jarayonlarning rivojlanishi, xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarning minaqadagi integratsion jarayonlarni rivojlantirishga ta'siri, Islom hamkorlik tashkiloti faoliyatida Markaziy Osiyo davlatlari, Islom hamkorlik tashkiloti a'zo davlatlar siyosiy konsolidatsiyasidagi o'rni tahlil qilingan.

Shuningdek, Markaziy Osiyo hududidagi siyosiy jarayonlardagi dinamik o'zgarishlar, davlatlar birdamligining rivojlanishi, Islom hamkorlik tashkilotining xalqaro maydonda musulmon olami siyosiy pozitsiyasini aks ettirishi hamda tashkilotning xalqaro maydonda xalqaro munosabatlarning asosiy aktori sifatidagi samarali faoliyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, xalqaro tashkilotlar, mintaqaviy tashkilotlar, davlatlar konsolidatsiyasi, Islom hamkorlik tashkiloti, siyosiy hamkorlik.

KIRISH. Zamonaviy rivojlanishning asosiy tendensiyalarida siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa tizimlarning integratsiyasi yaqqol sezilib, XX asrda dunyo bo'ylab nafaqat bir mamlakat yoki mintaqa, balki jahon miqyosida integratsiya va globallashuv jarayoni rivojlandi. Bugungi kunda dunyo miqyosida va mintaqa ko'lamida integratsiya jarayonlari integratsion aktorlar yordamida jadal amalga oshirilmoqda. «Integratsiya [lot. Integratio – tiklash, qaytadan boshlash, to'ldirish] 1. Ayrim qismlarning, elementlarning bog'liqlik holatini, ularni qo'shib birlashtirishni ifodalovchi tushuncha. 3. Ikki va undan ortiq davlatlarning iqtisodiyotini o'zaro muvofiqlashtirish va birlashtirish». Mintaqaviy integratsiya, birinchi navbatda, mintaqa davlatlariga globallashuv muammolariga qarshi turishga, global liderlarning bosimiga dosh berishga; Ikkinchidan, bu jahon tovarlari, xizmatlari, texnologiyalari va mehnat bozorlarida global raqobat muhitida mintaqaviy imtiyozlarni yaratishga; Uchinchidan, ishlab chiqarish va marketing xarajatlarini pasayishi, tovar va xizmatlar ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi va kooperatsiyasi milliy iqtisodiyotning jadal rivojlanishi hamda global muhitda raqobatbardoshlik qobiliyatining o'sishishiga imkon beradi .

Demak, integratsiya natijasi yaxlitlikka olib keluvchi jarayon yoki harakat, birlashuv, qo'shilish, birlikning tiklanishidir. Dunyodagi siyosiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligini aks ettiradigan integratsiyalashuv

tendensiyalari yer sharining turli mintaqasida u yoki bu shaklda namoyon bo‘ladi.

ASOSIY QISM. Xalqaro hamjamiyat evolyusiyasi va ko‘pgina davlatlar hayotida hududlar rolining o‘sishi hududiy rivojlanish jarayonlarining ahamiyatini oshirdi. O‘zining milliy-etnik, diniy, geosiyosiy, geoiqtisodiy, tarixiy-madaniy, ma’naviy va mafkuraviy xususiyatlariga ko‘ra, Markaziy Osiyo dunyodagi boshqa mintaqalarga nisbatan farqlanadi.

Markaziy Osiyo davlatlarining o‘zaro hamkorligini yanada rivojlantirish mintaqaviylik va milliy manfaatlar nuqtai nazaridan eng dolzarb masala hisoblanadi. “Ayni paytda Markaziy Osiyoda qudratli davlatlarning manfaatlari kesishmoqda, beqarorlik va qarama-qarshilik o‘choqlariga tutash bo‘lgan ushbu mintaqa yaqin va uzoq xorijda ro‘y berayotgan barcha salbiy jarayonlar ta’sirini his etmoqda”. Markaziy Osiyoda o‘ziga xos subregionning shakllanishi bilan bog‘liq geosiyosiy vaziyatning rivojlanish tendensiyalari mintaqa davlatlari oldiga ham katta vazifalarni, strategik maqsadlarni, shu bilan birga hayotiy ehtiyoj hisoblangan siyosiy, iqtisodiy, madaniy-gumanitar integratsiya jarayonlarini jadallashtirish bilan bog‘liq faoliyatni takomillashtirish talabini qo‘ymoqda.

Chindan mintaqaning geografik jihatdan katta makonni egallaganligi va tabiiy boyliklar ko‘pligini inobatga olgan holda uning geoiqtisodiy rivojlanish imkoniyatlari yuqori baholanadi. Mazkur imkoniyatlardan to‘laligicha va ratsional foydalanish mintaqa davlatlarining integratsiya doirasidagi umumiy qarashlarining strategiyasiga bog‘liq. Mintaqaviy integratsiya strategiyasini amalga oshirish milliy manfaatlarning uyg‘unlashuvi bilan izohlanadi.

Minglab yillarni o‘z ichiga oladigan mushtarak tarixga, yagona din va yaqin til, o‘xshash madaniyatga daxldor bo‘lgan Markaziy Osiyoda sho‘ro hukumati tomonidan o‘tgan asrning 20-yillarida amalga oshirilgan milliy davlatchilik chegaralanishining o‘tkazilishi bilan bog‘liq “imperiyacha strategiya” bugungi besh davlat o‘rtasida munosabatlar o‘zgaruvchanligini vujudga kelishiga ham sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, ular o‘rtasida hududiy, milliy-etnik, gidroresurslar, tabiiy resurslar, migratsiya, kontrabanda sohasidagi mushkulotlar, hali hanuz yechimini kutayotgan muammolar aksariyat hollarda, davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarga ham turlicha ta’sir ko‘rsatmoqda.

Sobiq ittifoqning tarqalishi bilan bog‘liq xolatlar va undan keyin mintaqada davom etgan chorak asrlik turlicha geosiyosiy vaziyat har bir davlat oldiga o‘z davlatchiligini mustahkamlash, unga ta’sir ko‘rsatadigan mafkuraviy, madaniy, ma’naviy muhitni qaror toptirish, o‘z Qurolli Kuchlari va davlat organlarini shakllantirish va rivojlantirish kabi strategik vazifalarni qo‘ydi. Davlatlararo munosabatlarga tashqi va ichki omillarning ham ta’siri katta bo‘lganligi, ba’zi davlatlarda fuqarolik urushlari avj olganligi va

xokazo siyosiy vaziyatlar davlatlar integratsiyasi va hamkorligining amalga oshirilishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Markaziy Osiyoda umumxavfsizlik tizimining shakllanishida mintaqaviy integratsiya g'oyasi yetakchi o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek: "Markaziy Osiyodagi integratsiyani biz hududiy birlik, kommunikatsiyalar, iqtisodiyotning asosiy va yetakchi tarmoqlari mushtarakligi, suv xo'jaligi va energetika obe'klarini birgalashib ishlatish, energiya zahiralari bilan ta'minlash ehtiyoji taqozo etgan obe'ktiv zarurat, deb hisoblaymiz. Bir-biriga chirmashib ketgan umumiy teran tomirlarga ega bo'lgan xalqlarimizning madaniy, til va ma'naviy birligi haqida-ku, gapirmasa ham bo'ladi".

Integratsiya borasida turli tashabbuslar, ichki va tashqi omillar mavjud bo'lsada, davlatlarning barchasi ham dastlabki 25 yil davomida bunga juda katta xayrihohlik ko'rsatmagan edi. Xususan, mintaqada asosiy ikki katta iqtisodiyotga ega bo'lgan davlat O'zbekiston va Qozog'iston o'zaro raqobat yo'lidan ketgan bo'lsa, Qirg'iziston zo'r berib, mamlakatda g'arbona demokratiyani qaror toptirish va rivojlantirishga ahamiyat qaratdi. Tojikiston, endigina fuqarolar urushini bartaraf qilib, davlatchilik tuzilmalarini mustahkamlash va mamlakatning nochor iqtisodiyotini barqarorlashtirish yo'lidan borgan bo'lsa, Turkmaniston Afg'onistondagi chigal vaziyatning mamlakatga ta'sir ko'rsatmasligining oldini olish uchun chegaralar daxlsizligini ta'minlash va dastlab, Saparmurat Niyozovning, keyinchalik esa Gurbanguli Berdimuxamedovning yakka hokimiyatini yanada mustahkamlash masalasini asosiy vazifa sifatida belgiladi.

Qachonki davlatlar va xalqlar o'zaro bir butunligini anglab yetib, ichki integratsiyani vujudga keltirsagina, Markaziy Osiyo yaxlit jipslikka erishib, mukammal kuchga aylanadi. Integratsiyaning muhim nazariy masalasi bu – integratsiya jarayonida iqtisodiy va siyosiy omillarning o'zaro munosabati hisoblanadi. Qachonki, iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish uchun siyosiy muhit yuzaga kelsa, integratsiya jarayonlari jadallashadi. Arab davlatlarining integratsiyasida ham aynan ushbu omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Mintaqa davlatlari uchun ko'plab integarsion tashabbuslar, turli integratsiyaon loyihalar taklif qilingan bo'lib bular ma'lum bir davlatlar ustunligiga asoslanganligi barchamizga ma'lum. Bular ichida sobiq ittifoqning kooperatsiya aloqalarini saqlab qolishga bo'lgan intilish ro'yobi sifatidagi Mustaqil davlatlar hamdo'stligi, Rossiyaning iqtisodiy qanoti ostida birlashishga chaqiriq hisoblangan YevroOsiyo iqtisodiy hamjamiyati, mintaqa xavfsizligini ta'minlash "kafolatini" olgan Kollektiv xavfsizlik shartnomasi tashkiloti (KXSHT), turkiy tilda so'zlashuvchi davlatlarni yagona panturkizm g'oyalari asosida yaqqol turkiyaning qanoti ostida birlashishga qaratilgan Turkiy tilli davlatlar Kengashi (hozirgi Turkiy davlatlar tashkiloti),

mintaqa va unga tutash davlatlarning iqtisodiy va investitsion, geosiyosiy manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan, asosan Xitoy va Rossiyaning siyosiy irodasiga ko'proq bog'liq bo'lgan, ularning geosiyosiy va geoiqtisodiy manfaatlarini jadal ilgari suradigan Shanxay hamkorlik tashkiloti va xokazolarni keltirishimiz mumkin. "...ushbu davlatlararo birlashmalarning har biri, jumladan, negizida Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi tuzilayotgan MDH ham darvoqe, ushbu ittifoq nima asosda tashkil etilayotgani haqida o'ylab ko'rish ham maqsadga muvofiq bo'lar edi – bir-birini takrorlamasdan, o'z faoliyatini mustaqil yo'lga qo'yishi, rivojlanish konsepsiyasi va uzoq muddatli dasturiga ega bo'lishi muhim, deb hisoblaymiz. Agar mazkur shartlarga rioya etilmasa, ushbu birlashmalarning o'zaro muvofiq ravishda faoliyat ko'rsatishiga umid qilish qiyin". Rossiya tomonidan taklif qilingan integratsion loyihalar ko'proq Rossiyaning, Turkiya tomonidan taklif qilinayotgan loyihalar esa tabiiyki, Turkiyaning manfaatlariga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

«Integratsiya jarayonlari borgan sari nafaqat mintaqalarning ichki maqsadlari, balki tashqi muhitning ortib borayotgan talablari, kuchayib borayotgan xalqaro raqobat bilan ham belgilanmoqda. Xalqaro integratsiya mafkurasining o'zi o'zgarmoqda, avvallari a'zo mamlakatlarning xo'jaliklarini yaqinlashtirishni maqsad qilgan mintaqaviy tashkilotlarning o'zi global makon ishtirokchisiga aylanmoqdalar, integratsiya esa mintaqalarning dunyo xo'jaligiga integratsiyalashuvi sifatida tushunilmoqda». Bunda xalqaro va davlatlararo tashkilotlar oldida eng asosiy masala, davlatlarda integratsion jarayonlarni to'g'ri va manfaatli yo'llar asosida tashkillashtirish hisoblanishi lozim.

Bizning fikrimizcha, Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlarning e'tiqod birligi tashkilot faoliyatida, davlatlar o'rtasidagi integratsiya jarayonlarining samarali bo'lishida muhim hisoblandi.

Butun islom olamini birlikka, integratsiyaga, yagona maqsadlarni amalga oshirishga bo'lgan intilishlari tufayli Islom hamkorlik tashkiloti katta qudratga ega bo'lib borayotgan tashkilotlardan hisoblanadi. Islom hamkorlik tashkiloti a'zo davlatlar hamjihatligi, integratsiyasi borasida yetakchi o'rin egallamoqda. «IHT iqtisodiy, madaniy va boshqa masalalar bo'yicha manfaatdor tomonlar hamkorlik o'rnatishi mumkin bo'lgan muloqat platformasi hisoblanadi». Islom hamkorlik tashkiloti turli tartibotlarni, turli iqtisodiy farqli davlatlarni, turli qit'a mamlakatlarini birlashtirgan tashkilot sifatida jahon siyosatida muhim o'rin tutadi.

So'nggi yillarda Islom hamkorlik tashkilotining jahon siyosatida va xalqaro munosabatlarda ta'siri va ko'lami tobora ortib bormoqda (oldingi nomi Islom konferensiyasi tashkiloti). Bu tashkilotning butun musulmon dunyosidagi o'rni va ahamiyati tobora yuqori ekanligini e'tirof etish bilan birga, uning mafkuraviy, madaniy, ma'naviy va eng muhimi iqtisodiy

salohiyatini ham alohida e'tirof etmoq joiz.

O'tgan asrning 70-yillarida tashkil topgan ushbu tashkilot Falastinni ozod qilish, islom dinining muqaddas qadamjolarini muxofaza qilish, shuningdek, eng asosiy g'oyasi islom dunyosi va xalqalri manfaatlarini himoya qilishga qaratilganligi bilan ham nafaqat dunyo musulmon mamlakatlari, shuningdek, Markaziy Osiyo davlatlari uchun ham jozibador ekanligini unutmash lozim.

Bugungi kunda dunyoning mafkuraviy manzarasi tobora o'zgarib borayotgan bir davrda mintaqa davlatlariga nisbatan ham turli madaniyatlarning, millatchilik, diniy va liberalizm g'oyalarining kirib kelayotganligi, ularning o'zaro raqobatining kuchayishi Markaziy Osiyoning mintaqaviy xavfsizligiga ta'siri tobora ortib borayotganligi kuzatilmoqda.

Ammo, musulmon ummasining (umma-musulmon jamoasi) manfaatlarini, huquqlarini himoya qilishni o'z Nizomi va boshqa dasturiy hujjatlarida aks ettirgan Islom hamkorlik tashkiloti Markaziy Osiyodagi til, madaniyat farqlariga qaramasdan, mintaqa davlatlarini tom ma'noda birlashtiruvchi omil, institut bo'la olishini e'tirof etmoq joiz. Chunki, bugungi kunda 57 ta a'zo davlatga ega bo'lgan ushbu tashkilotning moliyaviy, siyosiy, madaniy-gumanitar imkoniyatlari ham tobora ortib borayotganligi, uning eng katta xalqaro tashkilotlardan biri (BMTdan keyin ikkinchi o'rinda turadi) ekanligi jahon hamjamiyatiga sir emas.

Shu nuqtai-nazardan olib qaraydigan bo'lsak, Islom hamkorlik tashkilotining Markaziy Osiyo davlatlari uchun ham madaniy, ham siyosiy, ham ma'naviy salohiyatini, qudratini ko'proq jalb qilish, mintaqa davlatlarini rivojlantirish uchun a'zo davlatlarning investitsion imkoniyatlarini kengroq yo'naltirish masalalari ham bugungi kun tartibining asosiy mavzulariga aylantirilishi lozim.

Mintaqadagi integratsion aktorlar faoliyati tahlilida shuni ko'ramizki Turkiy davlatlar tashkiloti asosan turkiy tilda so'zlashuvchi davlatlarga qaratilganligi bilan mintaqaning asosan to'rt davlatini Qirg'iziston, Qozog'iston, Turkmaniston va O'zbekistonni qamrab olganligi, forsiyzabon Tojikiston esa bu tashkilotdan ajralib qolganligi mintaqaviy integratsiyaning bir butunligini ta'minlay olmasligi ko'zga tashlanayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan Rossiya tomonidan ilgari surilgan iqtisodiy (YevrOIH) va harbiy tashkilot (KXSHT)ga O'zbekistonning a'zo emasligi bu tashkilotlarning nufuziga, qamroviga albatta salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ularda asosiy kuch Rossiya ekanligi boshqa davlatlarning siyosiy kayfiyati shakllanishining omiliga aylangan.

Ammo, islom hamkorlik tashkilotining qudrati va nufuzi shundaki, aholisining aksariyat qismi musulmon bo'lgan Markaziy Osiyo davlatlarining ma'lum bir integratsiyasini ta'minlashda uning nafaqat diniy, balki ma'naviy imkoniyati ham anchayin keng. Bu holat esa mintaqadagi barcha davlatlarni milliy, iqtisodiy va til xususiyatlarigagina qarab emas, balki butun islom

ummasining manfaatlari asosida birlashishining garovi bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

XULOSA. Bugungi kunda yer kurrasida joylashgan islom davlatlarini birlashishga, o‘zining huquqiy, siyosiy, iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishga, o‘zaro bir-birlariga turli sohalar bo‘yicha yordam ko‘rsatishga qaratilgan Islom hamkorlik tashkilotining Markaziy Osiyo mamlakatlari integarsyasi uchun o‘rni va roli nihoyatda yuqori. Chunki, ulkan demografik, qudratli moliyaviy, shonli tarixiy, umumiy tarixiy salohiyati yuksak bo‘lgan ushbu tashkilot, barcha mamlakatlar uchun birday muhim strategik ahamiyatga ega.

Islom hamkorlik tashkiloti a‘zolari sonining ko‘pligi, davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarda biror bir mamlakatning ustunligini o‘rnatishga yo‘l qo‘yilmasligi, katta moliyaviy mexanizmlarning, institutlarning mavjudligi singari omillar tufayli ham mintaqa davlatlari uchun o‘ta jozibali va istiqbolli ekanligini isbotlashga urinishning hojati yo‘q. Faqatgina bunday integratsiyaviy loyihalarning, kerak bo‘lsa, megaloyihalarning mintaqadagi davlatlar taraqqiyoti uchun juda katta ahamiyatini ilmiy konseptual asoslaydigan tadqiqotlar sonini ko‘paytirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 10 noyabrdagi Samarqand shahrida o‘tgan «Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo‘lidagi hamkorlik» mavzusidagi xalqaro konferensiyada so‘zlagan nutqi. <http://press-service.uz/ru/lists/view/1227>

2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”. A.Madvaliyev tahriri ostida (2006-2008). – Toshkent, – B. 216;

3. Философский энциклопедический словарь. М.: Мисл, 2010. – 479 с.

4. Jailson E. da G.R. Gomes. The challenges of regional integration in Africa. P. 429-430.

5. Косов Й.В., Фокина В.В. Политическая регионалистика. – М.: Питер, 2009. – С. 5.

6. <http://www.prezident.uz/oz/lists/view/1227>

7. Ko‘charov CH.SH. Markaziy Osiyoning mintaqaviy integratsion jarayoni muammolari. – T.: Fan, 2008. – B. 32

8. Karimov I.A. tom 6. Havfsizlik va barqaror taraqqio‘t yo‘lida – T.: O‘zbekiston, 1998. –B. 136.

9. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimovning Minsk shahrida bo‘lib o‘tgan Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi davlat rahbarlari kengashining majlisidagi nutqi, 10.10.2014.

10. Botakoz Shakeyeva. Problema reformirovaniya OIS // <http://interscience.uz>

Kazakhstan v globalnix protsessax. Nauchnoye izdaniye. № 3 (41), 2014. – S. 68

10. The Tourist Potential Of The Organization Of Islamic Cooperation: Current Challenges And Prospects // Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume 6, July 2021: 6808-6812. pp. 6808-6812

11. Fazilat Oripovna Koysinova. Analysis Of Development Tendencies Of Political Events In The Region. The American Journal of Political Science Law and Criminology. Vol. 3 No. 12 (2021). pp. 6-10

12. Qo‘ysinova Fazilat Oripovna. Siyosiy integratsiyani shakllantirishda siyosiy institutlarning roli // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal Impact Factor VOLUME 1 | ISSUE 11. 2021. B. 316-321.

13. Фазилат Қўйсинава. Ислом ҳамкорлик ташкилоти жахон сиёсатининг фаол актори сифатида. ЎзМУ хабарлари. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети илмий журнали. №1/5/1., 2021. Б. 110-114.